

Första rikliga böcker

FÖRSTA
FÄRGO
BOKEN

EN RIKLIG OCH PEDAGOGISK RIKTIG BOK

FÖRSTA
TRÄDGÅRDS
BOKEN

OM ATT ÅSKA OCH LÄSA OM OCH OM

FÖRSTA
NATUR
BOKEN

FÖRSTA
SVAMP
BOKEN

FÖRSTA
FÄRG
BOKEN

FÖRSTA
FÄRG
BOKEN

FÖRSTA
FÄRG
BOKEN

FÖRSTA
FÄRG
BOKEN

FÖRSTA
FÄRG
BOKEN

FÖRSTA
FÄRG
BOKEN

Mot den läsande människans aktivering

12

Humanistisk kunskap
i 1900-talets kulturpolitik

LINNÉA LINDSKÖLD, ERIK ERLANSON
& PETER HENNING

När värdet av läsning diskuteras i den senaste litteraturutredningen (2012) slås det fast att ”läsning av litteratur”, betraktat utifrån ”ett humanistiskt perspektiv eller ett bildningsperspektiv”, har ”ett värde i sig”. I det fortsatta resonemanget talar man om ett ”humanistiskt bildningsperspektiv”, och vidgar samtidigt frågan om läsning till att inbegripa kunskap om ”de olika litterära kulturarv som utgör världslitteraturens ryggrad”. Emellertid blir detta bildningsideal också föremål för självkritik. Även om det humanistiska perspektivet inte bör ”förringas”, konstaterar man att det kan vara svårt att veta huruvida läsningen uppfyller sin humanistiskt bildande funktion – i alla fall jämfört med mätningar av läsförmåga, skolresultat och demokratisk delaktighet.¹ I viktiga avseenden måste alltså kulturpolitikens mål betraktas som omätbara.

Denna passage, som för övrigt är den enda del av betänkandet där begreppen humaniora och humanism tas i bruk, är representativ för en spänning som har präglat kulturpolitiken alltsedan 1900-talets andra hälft, det vill säga när kulturpolitiken inrättades som ett eget politikområde. I grunden handlar det om vilken typ av kunskap som kulturpolitiken kan och bör bygga på, samt hur politikens kunskapsyn relaterar till specifika

● I DEN SENASTE LITTERATURUTREDNINGEN (2012) delas värdet av läsning upp i ett instrumentellt perspektiv, för att tillägna sig vissa förmågor, och i ett ”humanistiskt bildningsperspektiv”, där estetiska upplevelser lyfts fram.

förväntningar på de medborgare som är dess föremål. Den moderna kulturpolitikens vagga i samhällsvetenskapen är en etablerad utgångspunkt i forskningen om kulturpolitikens kunskapshistoria.² Under 1940-talet började sociologiska och beteendevetenskapliga metoder användas för att identifiera kulturpolitikens subjekt och objekt, framför allt genom statistiska undersökningar. My Klockar Linder med flera har också visat hur humanistisk forskning bedömdes vara otillräcklig när kulturpolitiken formerades som självständigt politikområde och kulturen skulle inlemmas i efterkrigstidens välfärdsapparat.³ Så kom det sig att det politisk-administrativa område, vars innehåll överlappar med de humanistiska vetenskaperna, i grunden vilar på en samhällsvetenskaplig rationalitet.

Citatet från 2012 års litteraturutredning indikerar dock att det humanistiska perspektivet likväl har en plats i den kulturpolitiska diskursen.

Diskussionen om det omätbara i kulturpolitiken går att härleda till perioden för formeringen av kulturpolitik som ett administrativt område, cirka 1930–1974. Parallellt med de mätningar vilka etablerade befolkningens kulturkonsumtion som ett föremål för politisk styrning, identifierade nämligen kulturpolitiska aktörer aspekter av människans liv utom räckhåll för dessa metoder. Det handlar till exempel om böjelser, livslust och kreativitet – samt, på ett övergripande plan, om insikten att miljöns och infrastrukturens sinnliga kvaliteter kan användas som gränssnitt för att manipulera dessa krafter.

Relationen mellan kultur och politik har ofta beskrivits i polära termer, det vill säga som distinkta sfärer vilkas sidoställning alstrar ömsom positiva, ömsom negativa energier.⁴ Av detta skäl har det till exempel hetat att ”kulturen är kulturpolitikens stora problem” – en utsaga som antyder att det rör sig om två separata kretslopp.⁵ Som en vidare konsekvens av detta slags resonemang framstår kulturpolitikens historiska ambitioner ofta som motstridiga. Många har till exempel framhållit viljan att demokratisera kulturen och att värna konstens autonomi som en motsättning i efterkrigstidens svenska och nordiska kulturpolitik. Vi vill emellertid föreslå att den kulturpolitiska utvecklingen i Sverige inte enbart pekar på olika spänningar mellan konst och politik. Snarare kan kulturpolitiken användas som en lins genom vilken vissa grundläggande relationer mellan konst, litteratur, politik och liv blir möjliga att urskilja. De samband som vi härmed vill synliggöra handlar om konstens, litteraturens och politikens respektive innebörder och funktioner.

Vi utgår i denna studie från idén om humanism som en specifik kunskapsform vilken kontrasterar mot välfärdsstatens dominerande samhällsvetenskapliga och naturvetenskapliga kunskapsformer.⁶ I ett kulturpolitiskt sammanhang överlappar en sådan humanistisk kunskapsform till stora delar med bildning och folkbildning, framför allt i den gemensamma synen på människans utvecklingspotential i mötet med konst och kultur. Detta är relevant för humaniora i bredare bemärkelse då det synliggör hur en humanistisk kunskapsform, utanför akademins ramar, påverkar ett politikområde. Det här är dock inte en begreppshistorisk analys. Snarare vill vi undersöka den humanistiska kunskapsformens avtryck i den kulturpolitiska diskursen. De empiriska exemplen handlar framför allt om litteratur

och läsning. Likväl använder vi i texten omväxlande begreppen litteratur och konst, eftersom den läsart det är fråga om inte sällan går på tvärs över konstarterna.

Med detta kapitel vill vi presentera de metodologiska utgångspunkter som gör det möjligt att anlägga ett sådant perspektiv, samt med hjälp av exempel från den kulturpolitiska diskursen under 1930- och 1950-talen diskutera dess möjliga konsekvenser för förståelsen av hur humanistiska kunskapsformer har präglat kulturpolitiken i välfärdsstatens Sverige. Innan diskussionen tar vid behöver vi dock säga något om studiens begreppsliga utgångspunkter.

Centrala begrepp

Kulturpolitik förstås i detta kapitel främst i empirisk mening, det vill säga som ett förvaltningspolitiskt område (i vardande).⁷ Mer komplicerat är det med begreppen "humaniora", "humanism", "bildning" och "folkbildning".

För undersökningens vidkommande är begreppet humaniora, betraktat som ett samlingsnamn för en tämligen heterogen grupp vetenskapliga discipliner, mindre användbart. Den kunskapsform vi diskuterar är inte begränsad till universitetsvärlden, utan måste tvärtom anses prägla samhället i en vidare mening. Av detta skäl framstår en förståelse av humanism som "idétradition eller livshållning" som en mer lämplig utgångspunkt.⁸ Jonas Hansson skriver att de olika sätten att förstå humanism kan ses som "en fortgående kamp om definitionen av det mänskliga" och begreppet överlappar därmed med begreppet bildning.⁹

Utan att i detalj redogöra för bildningsbegreppets historia kan vi peka på några centrala drag med betydelse för kulturpolitikens utveckling i Sverige. För det första måste bildning förstås som en ändlös process; människans lärande är aldrig färdigt. Denna bildningsgång kan handla om individens eget sökande utan givna mål, men också om en evolutionär utveckling av människan som art. Därtill rymmer bildningsbegreppet både elitistiska och emancipatoriska anspråk, en konflikt av central betydelse för denna studie.¹⁰ Folkbildningsrörelsen var från 1880-talet och framåt i första hand ett sätt att, med studiecirkeln som verktyg, samordna en bildningsrörelse av och för arbetarklassen. Från bildningstraditionen tog

rörelsen med sig dess "idealistiska grundsyn, dess idéer om förädling och kultivering av individen".¹¹ Per Sundgren noterar i sin genomgång av arbetarrörelsens kulturpolitik och kultursyn att ett nyhumanistiskt bildningsideal präglat folkbildningsrörelsen och den tidiga kulturpolitiska diskursen, inte minst ifråga om "synen på bildningen som en inre process i vilken individen genom egen aktivitet steg för steg moraliskt och estetiskt kan utveckla sin personlighet".¹²

Av denna snabba skiss framgår att de i kulturpolitiken centrala begreppen bildning och folkbildning ofta är liktydiga med humanism – speciellt med avseende på människans potential till utveckling. Även de humanistiska vetenskapsgrenarna delar de ideal som genomsyrar såväl bildnings- som humanismbegreppet, framför allt i synen på individens utveckling. Sedan efterkrigstidens slut har humaniora även associerats med ideal om kritiskt tänkande och empati samt förknippats med försvaret och främjandet av det demokratiska samhället.¹³ Dessa ideal har i sin tur använts för att legitimera kulturpolitiken som område. Ett exempel på detta är kulturministerposten som sedan 2014 kombineras med rollen som demokrati-minister.

Ett begrepp som däremot historiskt har använts i motsats till både humanism och humaniora är "social ingenjörskonst", vilket avser försöket att forma en ny människa med hjälp av genomgripande socialpolitiska förändringar, ekonomiska analyser och en allmän rationalisering av samhället. Hansson formulerar det på följande vis: "Om humanisten inriktar sig på individens omvandling så handlar det för den sociale ingenjören om att genomföra systemförändringar."¹⁴ Även kulturpolitiken kan dock betraktas som ett exempel på social ingenjörskonst, men då med kulturen och den enskilda medborgarens bildningsgång i fokus.¹⁵ Detta antyder i sin tur att rågången mellan humanistisk och samhällsvetenskaplig kunskap varit mindre skarp än vad tidigare forskning gjort gällande.¹⁶

Ett biopolitiskt perspektiv

Vår undersökning utgår från Michel Foucaults förståelse av begreppet biopolitik. Begreppet, som populariserades genom Foucaults föreläsningar på 1970- och 1980-talen, har blivit föremål för längre diskussioner och tolk-

ningsstrider. Det har också tillämpats inom en rad olika fält, däribland forskning om styrning av läsning och läskunnighet.¹⁷ I detta kapitel använder vi oss av en av Foucaults egna definitioner, nämligen att den biopolitiska makten kännetecknas av en vilja att gripa in i människans liv för att optimera, kontrollera och manipulera hennes liv och krafter.¹⁸ Enbart lydnad räcker inte; man måste också leva, verka och njuta i enlighet med maktens normer. I den diskurs som vi analyserar tillskrivs skönlitteraturen förmågan att levandegöra människan och att göra henne skapande. Litteraturen – och konsten – är därför inte enbart att betrakta som ett föremål för biopolitisk styrning, den har också en biopolitisk funktion som kan aktiveras i syfte att ingripa i människors liv.¹⁹ I den kulturpolitiska debatten framställs ofta denna estetiskt ”vitaliserade” människa som en förutsättning för samhällets progressiva utveckling. Vidare kännetecknas biomakten av att den utövas indirekt. Den griper in i den ”natur” som i sin tur påverkar människans fysiska, psykiska och moraliska disposition. Det rör sig alltså om en makt som förvaltar livet genom att manipulera miljöer eller livets ”spelregler”.

Biopolitik används således för att synliggöra på vilket sätt, och på vilken grund, litteratur och konst görs till statliga angelägenheter i 1900-talets Sverige. Därmed visas även vilka styrningsmedel som blir möjliga för kulturpolitiken, samt vilken kunskapsform som möjliggör dem. Den metodologiska ansatsen rör sig därför också delvis på en annan analytisk nivå än den kunskapshistoriska. I stället för att studera kunscaps-cirkulation och kunscaps-aktörer analyseras de diskurser som möjliggör specifika typer av kunscaps-former, cirkulation och aktörer.

Den långa rad av utredningar som beställdes och genomfördes under kulturpolitikens etableringsfas – i synnerhet 1968 års omfattande litteraturutredning, fördelad över flera volymer – kan i detta avseende tjäna som exempel. I den aktuella rapporten identifierades och kategoriserades läsaren bland annat utifrån hur många hyllmeter böcker som förvarades i hemmet.²⁰ Detta ”systematiska införande av siffran som en av kunscaps-produktionens byggstenar” ledde, menar Klockar Linder, till ”att kultur inrättades som en ny typ av kunscaps-objekt”.²¹ Sara Andersson har i sin tur visat hur läsaneundersökningar under 1900-talet och tidiga 2000-talet bidrog till att formulera villkoren för den läsande flickan som sub-

jekt.²² På detta vis införlivades också kulturen i ett biopolitiskt dispositiv där befolkningens läsvanor – och i förlängningen dess andliga kvalitet – framträdde som en statistiskt mätbar storhet. Jens Eriksson använder begreppet ”bibliopolitik” för att särskilja den moderna statens intresse för kultur från dess intresse för befolkningens kroppar. Med det tidiga 1800-talets Tyskland som exempel visar han hur kvantitativa mått användes för att reglera och optimera befolkningens kulturella själsliv.²³ Vi vill dock mena att en sådan uppdelning mellan kropp och kultur är svårförenlig just utifrån ett biopolitiskt perspektiv. Därtill bidrar den till en ensidig förståelse av kulturpolitikens mål och medel.

Kulturpolitikens och kulturens funktion i välfärdsstaten

Under årtiondena efter andra världskriget expanderade välfärdsstaten i kölvattnet av Sveriges hastiga ekonomiska tillväxt – något som i sin tur skapade utrymme för nya och stora kulturpolitiska reformer. Gemensamt för dessa var ambitionen att stärka medborgarnas kulturella och andliga tillstånd samt att säkerställa den konstnärliga produktionens fortbestånd, inte minst genom att förbättra de ekonomiska förutsättningarna för yrkesutövande konstnärer.²⁴ Genom biblioteksersättningen (1954) ville man till exempel ersätta författarna för det ”samhälleliga utnyttjandet” av deras verk, och i förlängningen säkra såväl författarnas ”litterära skaparkraft” som medborgarnas tillgång till densamma.²⁵ Med Moderna museet (1958) och den statliga inkomstgarantin för konstnärer (1964) ville man på motsvarande vis stödja det konstnärliga skapandet och göra den samtida konsten allmänt tillgänglig. 1974 utgör likaledes ett märkesår. Då instiftades Statens kulturråd och de kulturpolitiska målen antogs. Den föregivet nya kulturpolitik som 1960- och 1970-talens politiska insatser resulterade i kännetecknas främst av ett omfattande stöd till produktion och tillgängliggörande av kultur och litteratur. Dessa och andra reformer förändrade i grunden de materiella villkoren för konstnärlig verksamhet, men vittnar också om en rad förskjutningar av såväl den konstnärliga som den politiska verksamhetens innebörd och funktion: det vill säga vad konst, litteratur och politik är – och vad de föreställs kunna göra.

Ur ett politiskt perspektiv innebar denna utveckling att författare och andra konstnärer blev synliga som en del av välfärden, inte bara som yrkesgrupper i behov av offentligt stöd utan också som medskapare till det pågående välfärdsbygget.²⁶ Emellertid var detta "samarbete" sällan friktionsfritt, och ofta ställde sig konstnärer och författare kritiska till den svenska välfärdsstaten. Gunnar Ekelöfs desillusionerade bild av välfärdssamhället i "Till de folkhemske" (1945) kan i detta avseende tjäna som typexempel.²⁷ Även i forskningen har 1900-talets konst och litteratur – samt fältet humaniora i stort – ofta framställts som en kritisk motpol till välfärdsstatens instrumentella förnuft och sociala ingenjörskonst.²⁸ Icke desto mindre delar politiken och konsten ofta samma grundläggande ambitioner. Den motsättning som Ekelöf ställer upp mellan den poetiska fantasin och välfärdsstatens antiseptiska rationalism tycks till exempel vara nära besläktad med den idé om konst som kommer till uttryck hos socialdemokraten och ecklesiastikministern (1932–1939) Arthur Engberg. "Människan", understryker Engberg, vill "lösas och hjälpas ut ur det vardagliga, det trista och grå. Konstverket, boken, scenens skapelser, tonerna och de eviga budskapen utfylla, ge mening och lyftning åt hennes liv."²⁹ På samma sätt föreligger tydliga paralleller mellan efterkrigstidens politiska försök att skapa aktiva kulturkonsumenter och de progressiva konströrelsernas vilja att göra åskådaren till en aktiv deltagare i den konstnärliga praktiken.³⁰

Människan i den demokratiska kulturpolitiken

Det kulturpolitiska områdets etablering tillskrivs traditionellt ett kulturkonservativt konst- och bildningsideal, som i grunden vilar på en paternalistisk syn på kultur och ett förgivettagande av den goda konstens inneboende värde.³¹ Ett exempel på den tidiga kulturpolitikens konservativa hållning är den berömda valpamfletten *Demokratisk kulturpolitik* (1938), författad av just Arthur Engberg. Engberg var en "traditionalist" i den under 1920-talet uppblossande striden mot modernisterna, och skriften har tolkats som ett nyhumanistiskt försvar för en borgerlig kultursyn.³² Likväl är Engbergs demokratiska kulturpolitik i grunden ett emancipatoriskt projekt. Den handlar om att göra medborgarna skickade att styra sig själva genom att göra dem "upplysta, ansvarsmedvetna och självständiga".³³

Det demokratiska program som Engberg skisserar ska visserligen främja "insikter och färdigheter" som kan "inläras och inövas" – ett uppdrag som i huvudsak faller på skolväsendet (Engberg förstatligade folkskolorna och arbetade för att införa ett sjunde skolår). En viktig plats har dock även omätbara egenskaper "som varken kan inläras eller inövas", däribland förmågan att tillägna sig konst.³⁴ Tillsammans utgör dessa parallella bildningsförlopp den demokratiska kulturpolitikens infrastruktur vilken "har att sörja för luft, rymd och ljus" och "goda förbindelser mellan andelivets olika provinser".³⁵ Dess mål är att "ge hjälp till självhjälp åt allt livsdugligt och främja vidsyn och fördragsamhet", samt ytterst att förfina nationens mest värdefulla resurs: sitt så kallade "människomaterial".³⁶ Även i kulturpolitikens mest idealistiska tappning förefaller alltså kroppens och andens liv vara oskiljaktiga.

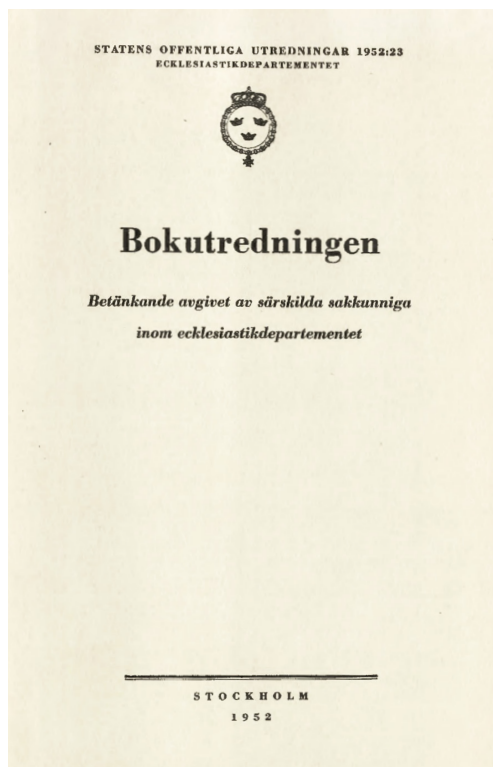
Engbergs reflexioner låter sig på detta vis också förstås inom ramen för ett i vid mening biopolitiskt dispositiv där just människomaterialet eller befolkningen blir föremål för optimerande åtgärder.³⁷ Förädlingen av människomaterialet knyter an till en evolutionär syn på bildning, en kombination av naturvetenskapligt och humanistiskt tänkande som utgjort ett tydligt spår i den svenska bildnings- och folkbildningsdiskursen sedan slutet av 1800-talet.³⁸ Arbetarrörelsens masskulturkritik under 1930-talet, inte minst företrädd av Engberg, är ett uttryck för övertygelsen om att kultur av dålig kvalitet inte bara hämmar, utan i värsta fall aktivt försämrar den ständigt pågående utvecklingen av människan mot hennes fulla potential.³⁹ Centralt för detta förädlade projekt, och för kulturpolitiken i stort, är det område som Engberg identifierar bortom det mätbara och bortom den disciplinära maktens institutioner (till exempel skola, vård och rättsväsende). I stället vill man inrikta sig på det som varken kan läras ut eller tvingas fram – det som medborgarna kan få sig till livs vare sig de vill det eller inte, exempelvis genom att redan i tidig ålder bli exponerade för skönhet.

Från ett kulturpolitiskt perspektiv framstår läsning av litteratur som ett av de mest lämpliga verktygen för att stimulera människans andliga växt. Detta har bland annat att göra med litteraturläsningens starka koppling till både utbildningsväsendet och folkbildningsrörelsen vilka gärna arbetade med studiecirklar och tillhörande läsmaterial. Genom att undersöka

förväntningar på läsaren som de kommer till uttryck i två litteraturpolitiska dokument från 1952 vill vi avslutningsvis demonstrera vad det innebär att ägna sig åt litteratur i egenskap av läsare i den kulturpolitiska diskursen. Att exemplen är hämtade från det tidiga 1950-talet är ingen slump. Perioden präglas av ett ökat intresse för att med vetenskapliga metoder samla kunskap om läsaren/kulturkonsumenten, samtidigt som det fortfarande dröjer över två decennier innan den välfärdsorienterade litteraturpolitiken implementeras i sin helhet. De problem med att skapa goda läsare som identifierades hade vid denna tidpunkt heller inte fått några tydliga lösningar.⁴⁰ Erfarenheter från andra världskriget hade också fört med sig ett behov av att fostra människor att stå emot auktoritära tendenser. Det stora utbildningspolitiska arbete som ledde fram till 1962 års grundskole-reform var likt kulturpolitiken byggt på ett nyhumanistiskt bildningsideal där elever under lärarens överinseende skulle utvecklas till fullständiga och fria individer i demokratins tjänst.⁴¹ Den emancipatoriska ambitionen bryts dock mot ett lika starkt behov av att forma individer som läste rätt sorts skönlitteratur, såväl i skolan som på fritiden.⁴²

Samma problem som Engberg ville lösa 14 år och ett världskrig tidigare återspeglas i *Bokutredningen* (1952), den första statliga utredningen helt ägnad åt litteraturens villkor. I direktiven konstateras att folket behöver väckas på kulturområdet. Den "kulturella upprustning" man eftersträvar handlar inte bara om att vända medborgarnas intresse från populärlitteraturen; ytterst gäller det att stävja medborgarnas passivitet, deras tendens att drömma i stället för att handla.⁴³ Även om utredningen inleds med reservationen att man inte vill värdera, tecknar den, med hänvisning till pedagogen Torsten Huséns enkätbaserade undersökning av svenska ungdomars litterära preferenser, en tydlig hierarki mellan genrerna. Högst upp i utvecklingstrappan befinner sig "en mera litteratursmaksbetonad realism" representerad av "verklighetsexakta" litterära verk som tematiserar den "inre utvecklingen".⁴⁴ Utredarna uttrycker också sin oro över att såväl den yngre som den äldre delen av befolkningen skulle nöja sig med den blott "verklighetslika" spänningslitteraturen. En liknande oro hade några år tidigare formulerats av ABF, som varnade för att ungdomar skulle drömma sig bort till de rikas liv "i stället för att ändra sina egna förhållanden till större trivsel och glädje för sig själva".⁴⁵

● I DIREKTIVEN TILL 1948 ÅRS BOKUTREDNING (1952) slogs det fast att befolkningen behövde en kulturell upprustning. I en sådan upprustning hade litteraturen och boken en central roll att spela.

Av *Bokutredningen* kan man konstatera att den i huvudsak förlitar sig på kvantitativa metoder för att undersöka befolkningens läsvanor, men "omätbara" faktorer får likväl en framskjuten plats. Om medborgarnas kulturkonsumtion å ena sidan förklaras sociologiskt – exempelvis genom faktorer som socialgrupp, utbildningsnivå och bostadsort – konstaterar man å andra sidan att "bokintresset" i hög grad bestäms av "personliga, psykologiska variabler, som är ogripbara för statistiska mätkonster". Utredarnas slutsats är dock inte att det statistiskt ogripbara faller utanför politikens område; tvärtom tillmäts dessa aspekter en "väsentlig betydelse". Om man lyckas väcka det personliga "intresset" [...] i den enskilde medborgarens medvetande" blir nämligen de yttre hindren såsom klass och geografi försumbara. "Då är bokintresset ett utslag för kulturmed-

● MED SITT HELHETS-
GREPP om människans
roll och utvecklings-
möjligheter i det mo-
derna samhället måste
Människan och nutiden
(1952) betraktas som
ett av de mer visionära
kulturpolitiska doku-
menten i den svenska
historien.

vetandet, denna känsla av *medansvar* för kulturutvecklingen, som kan be-
tecknas som *den politiska demokratins motsvarighet inom kulturlivet*".⁴⁶

Medan det i *Demokratisk kulturpolitik* är de bildande konsterna som ska
väcka medborgarnas konstsinne till liv vänder man sig i *Bokutredningen* till
andra medier än just boken för att manipulera de psykologiska variabler
som ytterst betingar intresset för skönlitteraturen. En central roll spelar
till exempel det man i utredningen kallar "bokpropaganda". Även om sko-
lan har en viktig roll att spela inser man att ett intresse för böcker inte kan
skapas genom tvång. I stället föreslår man olika typer av "stimulerande"
åtgärder: till exempel att anordna "litteraturaftnar" eller filmvisningar
med "motiv från bokens värld". Även bokhandlarnas och förlagens reklam
framställs som viktiga.⁴⁷

● **RAGNAR HILDING LEONARD EDENMAN** (1914–1998) var en av författarna till *Människan och nutiden*. Under åren 1957–1967 verkade han som ecklesiastikminister i Arthur Engbergs anda.

I utredningen kopplas levandegörandet av människan till utvecklingen av ansvarskänsla, något som också tydligt skrivs fram i den psykologiskt orienterade *Människan och nutiden*, ett betänkande som lades fram på Socialdemokraternas kongress 1952. Rapportens föreslagna kulturprogram ansågs alltför radikalt och blev inte antaget, men dess innehåll har haft stor betydelse för den kulturpolitiska diskursen. En av författarna bakom betänkandet, Ragnar Edenman, blev också ecklesiastikminister ett par år senare. Programmet kritiserades för att i alltför stor utsträckning närma sig den sociala ingenjörskonsten, men utredningens ordförande

värjde sig mot sådan kritik.⁴⁸ I utredningen används ett yttre och ett inre miljöbegrepp för att särskilja materiella faktorer som påverkar människan från vanor, idéer och religiösa föreställningar. Kulturpolitik behöver därmed påverka både den yttre och den inre miljön.⁴⁹

I betänkandet konstateras att arbetarrörelsen gått in i en ny fas:

För den värdefulla litteraturens fortbestånd krävs därför ett *aktivare intresse* från allmänhetens sida [...] Inkomstutjämningen har lett till en betydande materiell standardhöjning för de breda lagren – det är nu deras uppgift att också ta sin del av *ansvaret* för den kulturella utvecklingen. [...] Den sociala indignationslitteraturen var en kraftkälla under de politiska kampåren och rönt stort intresse från de engagerade arbetarnas sida. Nu måste vi med samma intresse *ta emot och debattera* den litteratur som låter de psykologiska sammanhangen komma till sin rätt. Det är nästa led i frigörelsekampen.⁵⁰

Att läsa underhållningslitteratur för att drömma sig bort från sin slitsamma vardag var inte tillräckligt, inte heller att ägna sig åt arbetarlitteraturens socialrealism. Det är en specifik typ av läsare och läsning som skrivs fram i dokumenten. Läsaren ska vara aktiv, ta ett aktivt intresse för läsobjektet och visa ansvar. Den svenska traditionen av nyhumanism och folkbildning genomsyrar synen på läsning i utredningen.⁵¹ Vi kan kalla det för en *strävande* läsning. Det är en strävan mot att läsa mer avancerad litteratur, men även mot att med läsningens hjälp sträva mot nya livsmål, både i samhället och i den personliga utvecklingen.

Till skillnad från folkbildningsrörelsen, där studiecirkeln (i alla fall i teorin) var ett initiativ som kom från arbetarrörelsen och bedrevs av jämlingar, finns här ett tydligt uppifrånperspektiv; den vanliga svenska läsaren läste som regel fel och behövde instruktioner från en auktoritet på området. Enligt denna logik blev konst och litteratur såväl ett mål som ett medel. Kulturpolitiken skulle göra befolkningen till strävande läsare. Men den litteratur som förespråkades utgjorde samtidigt ett medel för att skapa vitala handlingsmänniskor, förmögna att förändra sig själva och sin tillvaro till det bättre.

Den strävande läsningen är en skyldighet snarare än en rättighet, vilket medför att en viss typ av politiska åtgärder blir möjliga att föreslå. Det

handlar framför allt om att tillgängliggöra litteratur att köpa eller att låna på bibliotek, inte förmedlande insatser. Där en senare litteraturpolitik drar en linje mellan läsaren och icke-läsaren, görs här en åtskillnad mellan läsaren och den strävande läsaren. I den strävande läsningen åläggs individen ett ansvar att forma sin själ i en viss riktning, men utan ett på förhand givet slutmål. På så vis lanseras en modell för en biopolitiskt betingad subjektiv-psykologisk process i analogi med det politiska samhällsbyggets och den sociala ingenjörskonstens mer objektiva eller teknologiska rationalitet.

Avslutning

Som det inledande citatet om läsningens värden visar kontrasteras i samtiden ett humanistiskt bildningsperspektiv med fokus på kulturarv mot mätbara värden, som exempelvis skolresultat och röstdeltagande. Genom en vidare förståelse av humanism som kunskapsform möjliggörs dock en mer sammansatt analys av svensk kulturpolitik. Ett alltför ensidigt fokus på påståenden om konstens och litteraturens egenvärde i den nyhumanistiska traditionen riskerar att skymma blicken för de mer övergripande och långsiktiga mål som det kulturpolitiska bildningsprojektet har föresatt sig. Mer intressant än motsatsställningen mellan hög och låg litteratur är till exempel de funktioner som den ”i sig” värdefulla läsningen kan fylla, det vill säga de möjliga sätt på vilka konst och litteratur kan användas och har använts för att gripa in i och forma människors liv.

Vår analys kan sammanfattas i två punkter: 1. Statens intresse för konst har sin grund i en föreställning om konst som ett ändamål i sig *och* som ett aktiverande och levandegörande stimulansmedel. 2. De kulturpolitiska åtgärderna styr inte individerna direkt, utan riktar in sig på den infrastruktur och den miljö som villkorar medborgarnas beteenden och konsumtionsmönster genom exempelvis ett tillgängliggörande av kvalitetskultur. Den förstnämnda punkten överlappar med en humanistisk kunskapsform som förenar ideal från folkbildningsrörelsen såväl som från de humanistiska vetenskaperna. Den andra punkten, kulturpolitikens biopolitiska verktyg, integrerar humanistiska, samhällsvetenskapliga och naturvetenskapliga kunskapsformer.

Vi menar således att den svenska kulturpolitiken – och dess biopolitik – inte bara vilar på statistik och kvantitativa metoder. När kulturpolitiken använder konst och litteratur i syfte att vitalisera och demokratisera befolkningen tar också en humanistisk kunskapsform plats i den sociala ingenjörskonstens mitt. Skillnaden mellan humanism och social ingenjörskonst har beskrivits som en skillnad mellan individuell och samhällelig utveckling, men i kulturpolitiken förenas dessa motstridiga principer. För att påverka samhället i rätt riktning behöver staten ta hänsyn till och förädla de omätbara kvaliteter som sätter de enskilda medborgarnas själsliv i rörelse. Förädlingen ska emellertid inte tvingas fram, utan i stället stimuleras genom att tillgängliggöra och därmed i stor skala exponera medborgarna för konst och litteratur. Detta betyder inte att kulturpolitikens mål och medel står i motsättning till den sociala ingenjörskonstens, snarare att den sociala ingenjörskonsten inrymmer en distinkt humanistisk dimension.

Noter

Studien har genomförts inom ramen för projektet ”Välfärdsstatens litterära paradigm: Litteraturens funktion i Sverige 1937–1976” som finansieras av Vetenskapsrådet (Dnr 2018-01078).

1. *Läsandets kultur: Slutbetänkande av Litteraturutredningen*, SOU 2012:65, s. 31–32.
2. My Klockar Linder, *Kulturpolitik: Formeringen av en modern kategori* (Uppsala: Uppsala universitet, 2014).
3. Linder 2014; Hampus Östh Gustafsson, *Folkhemmets styvbarn: Humanioras legitimitet i svensk kunskapspolitik 1935–1980* (Uppsala: Uppsala universitet, 2021); Tomas Forser (red.), *Humaniora på undantag? Humanistiska forskningstraditioner i Sverige: en antologi* (Stockholm: PAN/Norstedt, 1978), s. 65.
4. Bengt Jacobsson, *Kulturpolitik: Styrning på avstånd* (Lund: Studentlitteratur 2015).
5. Anders Frenander, *Kulturen som kulturpolitikens stora problem: Diskussionen om svensk kulturpolitik fram till 2010*, 2. rev. uppl. (Möklinta: Gidlund, 2014).
6. Östh Gustafsson 2020.
7. För den som vill fördjupa sig i kulturpolitikens historia och begreppsapparat rekommenderas Frenander 2014 samt Klockar Linder 2014.
8. Jonas Hansson, *Humanismens kris: Bildningsideal och kulturkritik i Sverige 1848–1933* (Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 1999), s. 70.
9. Hansson 1999, s. 22.

10. Hansson 1999, s. 57, 62–64.
11. Hansson 1999, s. 63.
12. Per Sundgren, *Kulturen och arbetarrörelsen. Kulturpolitiska strävanden från August Palm till Tage Erlander* (Stockholm: Stockholms universitet, 2007), s. 132, 242.
13. Östh Gustafsson 2021, s. 9–10.
14. Hansson 1999, s. 171, 172, 174.
15. Roger Blomgren, "Social Engineering and Cultural Policy: Theoretical and Empirical Reflexions from Swedish Cultural Policy in a Historical Perspective", *International Journal of Cultural Policy*, 25:3 (2019), s. 322–336.
16. Erik Erlanson & Peter Henning, "Estetisk ingenjörskonst och konstens ekologisering: Richard Bergh, *Människan och nutiden* och Öyvind Fahlström", i *Konsthistorisk tidskrift / Journal of Art History*, vol. 91:2 (2022), s. 57–73.
17. Se exempelvis Thomas Götselius, *Själens medium* (Göteborg: Glänta produktion, 2010); Stephen Kelly, *Governing Literate Populations: The Political Uses of Literacy in Securing Civil Society* (New York: Routledge 2018) samt Linnéa Lindsköld & Åse Hedemark, "Changes in the Governance of the Reading Subject: Swedish Reading Policy c. 1949–1984", *International Journal of Cultural Policy* (2023), s. 1–15.
18. Michel Foucault, *Biopolitikens födelse: Collège de France 1978–1979* (Hägersten: Tankekraft förlag, 2014).
19. Erlanson & Henning 2022.
20. *Boken: Litteraturutredningens huvudbetänkande*, 1968 års litteraturutredning, SOU 1974:5.
21. Klockar Linder 2014.
22. Sara Andersson, *Läsande flickor: Läspolitik och det genomlysta subjektet* (Stockholm: Stockholms universitet 2020).
23. Jens Eriksson, *The End of Piracy: Rethinking the History of German Print Piracy in the Early Nineteenth Century*, diss. Uppsala (Uppsala universitet, 2016). "In contrast, agents of bibliopolitical reasoning employed quantitative measures to monitor, optimize and regularize 'spiritual culture,' or geistige Kultur" (Eriksson 2016, 143).
24. Sundgren 2007. Att konstnärsyrket, såväl som identitet och som ekonomisk realitet, är en sentida innovation åskådliggörs bl.a. av Bo Bennich-Björkman, *Författaren i ämbetet: Studier i funktion och organisation av författarämbeten vid svenska hovet och kansliet 1550–1850*, diss. Uppsala (Stockholm: Svenska bokförlaget, 1970).
25. *Bokutredningen: Betänkande angivet av särskilda sakkunniga inom ecklesiastikdepartementet*, SOU 1952:23, s. 238.
26. Li Bennich-Björkman, *Statsstödda samhällskritiker: Författarautonomi och statsstyrning i Sverige* (Stockholm: Tiden, 1991). Jfr även P.O. Enquists minnesord över Olof Palme: "det var övertygelsen att kulturen, kulturpolitiken, konsten, och konstverket, egentligen var lysande instrument, och nödvändiga, för att försvara det han slog hårdast för: demokratin." P.O. Enquist, *Kartritarna* (Stockholm: Norstedt, 1992), s. 129.

27. Dikten publicerades ursprungligen i *Non Serviam* (1945), en samling vars titel kan översättas med "jag tjänar inte".

28. Paul Tenngart, *Romantik i välfärdsstaten: Metamorfosförfattarna och den svenska samtiden* (Lund: ellerström, 2010); Beata Agrell, "Efter folkhemmet: välfärd, ofärd och samtalets estetik i svensk prosalitteratur under 'rekordåren' på 1960-talet", *Edda. Nordisk tidskrift för litteraturforskning*, 114:1 (2014), s. 3–16.

29. Arthur Engberg, *Demokratisk kulturpolitik* (Stockholm: Tiden, 1938), s. 4.

30. Se Erik Erlanson, "En gåva till Nikita: *Svisch* och 1964 års manifestation för en generalisering av konstnärligt kunnande i den svenska statens namn", *Edda*, 2 (2020), s. 113–126.

31. Se Sundgren 2007; Frenander 2014.

32. Hansson 1999, s. 180. Engberg benämns som en del av bildningsaristokratin, en framväxande intellektuell klass med rötter i folkbildningsrörelsen och kulturjournalistiken, se vidare s. 179–182.

33. Arthur Engberg, *Demokratisk kulturpolitik: Idéer och exempel* (Stockholm: Tiden, 1938), s. 3.

34. Engberg 1938, s. 4.

35. Engberg 1938, s. 4.

36. Engberg 1938, s. 4; s. 16. Se vidare Erik Erlanson & Peter Henning, "Cultural Policy as Biopolitics: The Case of Arthur Engberg", i Erik Erlanson, Jon Helgason, Peter Henning & Linnéa Lindsköld (red.), *Forbidden Literature: Case Studies on Censorship* (Lund: Nordic Academic Press, 2020), s. 187–207.

37. Erlanson & Henning 2020.

38. Hansson 1999, s. 99. Ellen Key var en av portalfigurerna för denna inriktning.

39. Hansson 1999, s. 204.

40. För en analys av förändringar i litteraturpolitikens åtgärder under andra hälften av 1900-talet, samt den akademiska kunskap dessa förändringar bygger på, se Lindsköld & Hedemark 2023.

41. Johan Östling, *Nazismens sensmoral: Svenska erfarenheter i andra världskrigets efterdyning* (Stockholm: Atlantis, 2008), s. 153–169.

42. Linnéa Lindsköld, Mats Dolatkhanh & Anna Lundh, "Aesthetic Reading as a Problem in Mid-20th Century Swedish Educational Policy", *Nordisk kulturpolitisk tidskrift*, 23:1 (2020).

43. *Bokutredningen* 1952, s. 11.

44. *Bokutredningen* 1952, s. 28.

45. *Arbetarrörelsens kulturuppgifter: Slutredogörelse från ABF:s kulturkommitté* (Stockholm: Arbetarnas bildningsförbund, 1947), s. 19.

46. *Bokutredningen* 1952, s. 169, våra kursiveringar.

47. *Bokutredningen* 1952, s. 169–172.

48. Thomas Ginner, *Den bildade arbetaren: Debatten om teknik, samhället och bildning*

inom Arbetarnas bildningsförbund 1945–1970 (Linköping: Linköping Studies in Arts and Science, 1988), s. 80.

49. *Människan och nutiden: Betänkande* (Stockholm: Tiden, 1952), s. 7–8.

50. *Människan och nutiden* 1952, s. 100, vår kursivering.

51. Jfr Ronny Ambjörnsson, *Den skötsamme arbetaren: Idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880–1930*. Fjärde utökade upplagan (Stockholm: Carlsson, 2017).